

H. TOMESZ TÍMEA

„OTTHONKÁCIÓ”, AVAGY A KARANTÉNOKTATÁS MÉMJEINEK HUMORA

Humoros alakzatok a karanténmémekben

Bevezetés

■ Az iskolák bezárása, a tantermen kívüli oktatás bevezetése az elsők között szerepelt a 2020 tavaszán bevezetett járványügyi intézkedések sorában. Kétségkívül a legszélesebb hatókörű rendelkezés volt ez, hiszen a diákokon és a pedagógusokon kívül közvetlenül érintette a szülőket, rajtuk keresztül pedig közvetve valamennyi gazdasági szektort, a közélet számos területét. Egyik napról a másikra változtak meg élethelyzetek, alakultak át a korábban megszokott rutinok, társas gyakorlatok, nem kis feszültséget, bizonytalanságot hozva ezzel az egyének, kisebb-nagyobb közösségek életébe. Írásomban a *Tanár úr mémem* Facebook-oldal karanténoktatáshoz kapcsolódó mémjeiben vizsgálom a humoros nyelvi és vizuális megoldásokat. Céloom annak körbejárása, hogy a vizsgált mémekben a verbális és vizuális alakzatok miként járulnak hozzá a humoros hatás eléréséhez, s miként alkalmasak egy-egy feszültségpont azonosítására, feloldására.

A mémkutatás meglehetősen gazdag szakirodalmmal rendelkezik (Szűts 2013, Glózer 2016), a humor formáinak, mémekben betöltött szerepének vizsgálata sem újkeletű (Istók 2017, Veszelszki 2013), sőt már a koronavírus-járvánnyal összefüggő mémvizsgálattal is találkozhatunk (Veszelszki 2020). Jelen kutatás relevanciáját a témaszűkítés adja, kifejezetten az oktatásra fókuszálva ugyanis vizsgálati eredmény eddig nem született.

Vizsgálatom keretét egyrészt a kommunikációtudomány újmédia-kommunikációra vonatkozó eredményei, másrészt pedig az alakzatok retorikai, pragmatikai vizsgálatai biztosítják. Az elemzés a humor vizsgálati lehetőségeinek, az alakzatok humoros köz-

A napirend felborulása, azoknak a rítusoknak, mindennapi gyakorlatoknak a megváltozása, amelyek korábbi életünk átláthatóságát, biztonságát adták, szintén elbizonytalanodáshoz, motivációvesztéshez vezettek.

lésben betöltött szerepének bemutatása után tisztázza a mémek fogalmát, a humor és a mémek kapcsolatát. Ismerteti a kutatás anyagát és módszerét, az eredmények értelmezése során azt mutatja be, hogy az alakzatok miként szolgálgják a humoros hatást, ezáltal pedig a befogadó figyelmének irányítását, valamint a problémakezelést. A munka összeggel, kitekintéssel zárul.

Humorral a feszültség ellen

■ Számos humorelmélet adhat keretet annak vizsgálatához, hogy mitől lesz valami humoros, mi szolgálhat a humor forrásaként, mi adja a lényegét. Ezeket az elméleteket hagyományosan három nagyobb csoportba sorolják (Séra 1980. 50–58; Lendvai 1996. 22–24; Nemesi 2018. 47–52.).

– A kontrasztelméletek a humor lényegét a váratlanságban, szokatlanságban, normaszegésben, illetve ezek feloldásában látják.

– A fölényelméletek szerint mások ügyetlenségén, balszerencsésén nevetünk, mert örülünk, és megnyugtat bennünket, hogy velünk ilyesmi nem történik, így mások fölött állunk.

– A szelepelméletek pedig úgy fogják fel a humort, mint amin keresztül kiereszthetünk mindenfajta belső és társas-társadalmi feszültséget.

Lendvai (2008) ezen elméletek lényegesebb mozzanatait kiemelve és összegezve megállapítja, hogy az egyes elméletek kiegészítik egymást: megnevezik a szembenállás tényét (logikai aspektus), amely a hallgatóban váratlanságélményt vált ki (pszichológiai aspektus). A humor tehát valami, ami váratlan, feszültséget keltő, sémától eltérő. Kognitív és affektív elemeket is tartalmazó, kreatív közlés, amely eltérő módon ugyan, de mindegyik kultúrára jellemző. Két mentális reprezentáció közötti kognitív váltás eredménye, két felfogott, egymásnak ellentmondó kontextus feszültségéből ered, és a rejtvénymegoldás öröme szolgáltatja (Séra 2009). Az emberi gondolkodás többnyire rutinokra, mintákra, sémákra épül. Amikor ezen séma megsértése történik, humoros hatás keletkezhet (Nasinszky 2012. 122.). Az inkongruitás mellett azonban lényeges összetevője a feloldás is.

A humor funkcióinak számbavételekor Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor (2007) fontosnak tartja kiemelni, hogy vannak a humornak többé-kevésbé általánosan érvényes jellemzői, vizsgálatakor azonban figyelembe kell venni az érvényét korlátozó tényezőket is. Az általánosan érvényes jellemzők között vannak olyanok, amelyek a társadalmegéshez való viszonyban mutatják a humor szerepét, ilyen például az életöröm kifejezése, az ellenséges körülmények megszelídítése, a tabudöntés. De találunk olyan jellemzőket is, amelyek a személyközi (csoportközi) érintkezésben látnak el fontos szerepet, így például a lefokozás eszközével a humor normatartásra igyekszik szorítani a csoport tagjait, az idegen befogadásának folyamatában mérőként szolgál, funkciója lehet a feszültség levezetése, az interperszonális hatalmi viszonyok átrendezése vagy megerősítése, de erősítheti, védheti az intimszférát, egy közösség határait is.

A humor – tudjuk – kultúra- és kor(osztály)függő (Hidasi 2008, 2018). Érvényét, a humorhatás fokát tehát meghatározza a kulturális kontextus és az adott kultúrán belül annak a generációnak az élményvilága, amelyben alkalmazzák. Mint ahogyan azt a Kapitány házaspár korábban már idézett írásában kifejti, a nyelvi humor befogadása például nem csupán a nyelvi korlátok miatt ütközhet nehézségekbe, hanem „az egyes kultúrák szokásrendszerének – a viccek világát is meghatározó – különbségei miatt is” (Kapitány–Kapitány 2007). És azt, amin ötven évvel ezelőtt nevettek, ma már nem biztos, hogy humorosnak találnánk, hiszen megváltozott a világgép, másfajta élmények, gyakorlatok határozzák meg a mindennapokat.

A 2020 tavaszán, a koronavírus-járvány következtében kialakult belső, személyközi és társadalmi szintű feszültségekre reflektáló mémek humorának legjellemzőbben a feszültségoldó szerepe érvényesül, emellett azonban megjelenik a humor csoportképző, a csoporttagok összetartozását növelő hatása is.

Verbális és vizuális alakzatok

■ Az *Alakzatlexikon* (2008) definíciója szerint az alakzatok a gondolatok (nyelvi és vizuális) megformálásának olyan lehetséges módozatai, olyan sémák, amelyek a közlő bizonyos kommunikatív hatásszándékának megfelelően eltérnek a normatívnak tekintett kifejezőmódtól. A normától való eltérés az információ lényegének hangsúlyozását vagy az érzelmek felkeltését, ezáltal a közlés hatékonyságát szolgálja.

A klasszikus retorikában az alakzatok tárgyalása a nyelvi megformáláshoz, díszítéshez kapcsolódóan, az elokúción belül történik. Ide vezethető vissza, hogy az alakzatokat a beszéd díszeként, ékszereiként tartották számon (Nemesi 2009. 16.). Ebben az értelemben tehát az alakzat felfogható egyfelől mint a mondandó végtelen sokféle megformálási lehetőségének következménye, másfelől pedig mint a beszéd (a kommunikáció) során kétféleképp, különböző szintű és válfajú kliséképződés eredménye (Szikszainé 2008. 39.).

A négy alpművelet (adjekció, detrakció, transzmutáció, immutáció) a szokásostól való eltéréssel hoz létre alakzatokat, melyek funkciója, hogy valamit láttassanak, nyomatékosítsanak, meggyőzővé tegyenek. Az alakzatok rendszerezését egyrészt ezek a műveletek, másrészt pedig a nyelvi szintek határozzák meg. Az osztályozást nehezíti a műveletek közötti variabilitás, valamint a nyelvi szintek modelljének következetlensége, az alakzatsoportosítások többségében keverednek ezért a strukturális, jelentéstani, pszichológiai és ismeretelméleti szempontok (Tolcsvai 2008. 173.).

Domonkosi Ágnes pedig a pragmatika kezdeti szakaszaként határozza meg a retorikát, mert a klasszikus retorika használatközpontúsága, az alakzatok gyakorlati szempontból való megközelítése egybeesik a pragmatika szempontjaival (Domonkosi 2009. 111.). Az alakzatok vizsgálatánál a pragmatika szempontjai egyértelműen építenek a kognitív aktivitásra a befogadók részéről, nem járulékos elemek, nem a tartalomra ráakódó díszítmények, hanem a gondolkodási műveletek-folyamatok sajátos nyelvi leképeződései (Sandig 1995. 28; Domonkosi 2008. 38.). A pragmatikai szempontok az alakzatok értelmezésében arra épülnek, hogy a kontextuális tényezők többnyire nem elválaszthatók az alakzatok jelentésképzésétől.

Nemesi az alakzatok pragmatikai vizsgálati kérdésekként jelöli meg a jelentésrétegek elhatárolását, azaz a szó szerinti és a figuratív jelentés vizsgálatát, ezzel összefüggésben az alakzatok feldolgozását, megértését, valamint az alakzatok kognitív és társas funkcióinak vizsgálatát (Nemesi 2008. 11–13.). Összességében az alakzatok hét fajtáját nevezi meg (Nemesi 2009. 7.): a metaforát, a metonímiát, az ironiát, a hiperbolát, a litotészt, az oximoront és a tautológiát. Kutatásomban én magam is ezt a felosztást követem.

Az alakzatok nem csupán a verbális megnyilatkozások sajátjai, vizuális értelemben éppúgy beszélhetünk róluk. Ez esetben a képi elemeket rendelik egymáshoz oly módon, hogy azok a szokásostól eltérő egységet alkotnak. A vizuális elemek elrendeződését vizsgálva készítette el tipológiáját Barbara J. Phillips és Edward McQuarrie (2004. 116.). A szerzőpáros úgy véli, hogy minden képi elem rendelkezik egyfajta belső struktúrával, amelyben a képek különböző elrendeződést mutathatnak, más-más hatást gyakorolva ezzel. A kép szerkezetét érintő valamennyi műveletet a metaforából vezetik le.

Tipológiájuk két fő dimenzió, a képi struktúra és a jelentésbeli művelet mentén szerződik. A vizuális struktúrában a képi elemek háromféle módon kapcsolódhatnak egymáshoz (Phillips–McQuarrie 2004. 116.): állhatnak egymás mellett (adjekció), keveredhetnek, felcserélődhetnek egymással (transzmutáció), de helyettesítheti is egyik a másikat, amikor a megjelenő képi elem valamilyen másik, szokványos helyett áll (immutáció). Aczél Petra (2012. 53.) mindezt egy negyedik kapcsolódási móddal egészíti ki, az elhagyással (detrakció), amikor egy kép egy részlete hiányzik, és ez a hiány lesz jelentéstelített. A másik dimenzió – abból kiindulva, hogy a vizuális alakzat egyfajta következtetési módot, a megértés mintáját is kínálja – azokat a gondolkodási folyamatokat jelöli, amelyek a kép megértéséhez szükségesek, tehát a feltételezett következtetési sémákat mutatja. Ennek a dimenzióknak az alkategóriája lesz az összekapcsolás és az összevetés.

A humor lehetősége valamennyi átalakító műveletben benne van, és egy-egy humoros megoldás olykor egyszerre több alakzatba is besorolható. Az alakzattípusok humorformákat is kijelölhetnek (Balázs 2018. 70.).

Mémek és humor

■ A mémek mára lényegében átvették a viccek helyét. Az eredetileg szociobiológiai fogalmat egy médiahasználati irány értelmezésére, leírására adaptálták: olyan, többnyire ismeretlen felhasználók által készített humoros, vizuális, audiovizuális, textuális vagy akár hipertextuális alapú tartalmak, melyek másolás, utánzás révén variálódnak, és kisebb-nagyobb módosítással láncszerűen terjednek, illetve az ezek előállításához, befogadásához kapcsolódó gyakorlat. Terjedésük hatékonyságát, gyorsaságát az újmédia megosztásalapú közösségi színterei növelik.

A téma egyre gazdagodó szakirodalmát fellapozva tapasztalhatjuk, hogy sokrétű problémakör mentén ágazik szét. A kutatók más-más elméleti és kutatási hagyományhoz kapcsolódva, más fogalmakat használva vizsgálják lényegében ugyanazt a jelenséget (vö. Veszelszki 2013, Glózer 2016).

Az első elméletek

■ Az elméletek kiindulópontja – mint ismeretes – a szociobiológus Richard Dawkins munkája (*Az őnző gén*, 1976), aki a darwini evolúciós elmélet alapján mémeknek nevezte azokat a kis kulturális egységeket, amelyek a génekhez hasonlóan replikálódnak. Elmélete szerint az információk terjedése a génekhez hasonlóan replikálódik, hiszen az emberek az átadás során másolás vagy utánzás révén reprodukálják azokat. Dan Sperber a „kulturális epidemiológia”, azaz járványtan fogalmával illusztrálja a reprezentációk terjedését a társadalomban. Két megszorítással teszi ezt: a kulturális reprezentációk egyrészt nem patológusok, másrészt míg a hagyományos vírusok csak esetenként mutálódnak, addig a reprezentációk a terjedésükkor szinte mindig megváltoznak, sok variációjuk jön létre (Sperber 2001. 63.). Szintén a vírus terjedéséhez hasonlítja a gondolatok, szokások, mániák, játékok szóródását Sebők Zoltán: „Miként a biológiai vírus túlélését csak valamely gazdasejt biztosíthatja, amelyet képes rávenni önmaga lemásoltatására, a mémek is ilyesfajta trükknek köszönhetik az életüket, pontosabban a túlélésüket. A gondolat például önmagában ugyanúgy életképtelen (az önálló anyagcsere abszurd lehetőségéről nem is szólva), mint a vírus. Ez a helyzet áll fenn mindaddig, amíg nem kommunikálódik, illetve a memetika nyelvén szólva: amíg be nem hatol valamely gazdaszervezetbe (agyba), ott meg nem ragad (be nem vésődik az emlékezetbe), és szállásadóját (az embert) arra nem készíti, hogy elkészítse replikációját (továbbadja embertársainak).” (Sebők 2004)

Köznapi nyelvhasználatunk és a társadalomtudományos diskurzus egyaránt tele van olyan hasonlatokkal, amelyek a gondolatok terjedését a vírusokhoz (betegségekhez) hasonlítják. „Beszélünk fertőző gondolatokról, akárcsak a futótűzként terjedő hírekről. A múlt századi társadalomtudomány és biológia is gyakran látott analógiát az élődsi fertőzések és az emberi közösségek társadalmi problémái között.” (Pléh 2000. 174.)

Az internetes mémek

■ Az újmédia-kultúrában a befogadónak lehetősége van arra, hogy az aktuális, sokakat érintő, nagy hatású témákra saját készítésű tartalmak formájában reflektáljon. Ez a lehetőség csak technikai szempontból új, társadalmi-kulturális vonatkozásban egyáltalán nem ismeretlen, hiszen a közérdekű kérdésekre rituális-szimbolikus formában vernakuláris tartalmak már korábban, a hagyományos médiumokhoz kapcsolódóan is jelentkeztek (Glózer 2016). Az internetes mémek többnyire a felhasználók által alkotott, aktuális társadalmi eseményekre reflektáló, egy közösség számára többszörös jelentéssel bíró szövegek, képek, szöveg-kép vagy szöveg-kép-hang kapcsolatok, amelyek terjedését,

fennmaradását a szóbeliségre jellemző pletykahatás, a történésekre való azonnali reakció ösztönzi (Veszelszki 2015. 41; Molnár és mtsai 2017. 66.).

Shifman (2016) digitális kommunikációra vonatkozó meghatározása szerint a mémek a digitális tartalom közös jellemzőkkel bíró egységei, melyek egymásra reflektálva jönnek létre és cirkulálnak. Arra is felhívja a figyelmet, hogy már nem önálló, szóródó tartalmi egységekről van szó, hanem ezen egységek (képek, szövegek) nagyobb csoportjairól, amelyek egy közösen konstruált nyilvános diskurzus részét képezik, és mind tartalmi, mind formai szempontból számos közös tulajdonság jellemzi őket. Egyik ilyen jellemző lehet a humor. Shifman a mémeket egyúttal a posztmodern folklór megjelenési formáinak tartja (2014. 14; vö. Glózer 2016).

Összefoglalva tehát legáltalánosabban azt mondhatnánk, hogy a mémek az internetes folklór szöveges-képes-hangos narratívái, amelyek valamilyen előzetes kulturális jelenségből fakadnak, de aktuális jelenségre reflektálnak. A közönség tagjainak ismernie kell a vonatkoztatási pontokat ahhoz, hogy a mém el tudjon indulni, és a kettő összehatása (az aktuális és az eredeti, ami az aktuális kontextusa) valamiféle humort generáljon.

Jellegzetes mémalkotó stratégiák a paródia, a remix vagy a mashup, ami jól mutatja, hogy derivatív, származékos médiaszövegek, melyek valamilyen elsődleges, alapvető tartalom átdolgozásával jönnek létre, és fontos erőforrásuk az imitáció. A népszerű sémák, mémműfajok gyakran kortárs társadalmi és kulturális logikákra reflektálnak újszerű és érdekes megoldásokon keresztül (Jenkins 2014).

Dragon Zoltán (2016) megállapítja, hogy bár hétköznapi reflexióink már nem a klasszikus viccmesélési technikák mentén fogalmazódnak meg, sokkal inkább kötődnek különféle mémgenerátorokhoz, a Freud által megfogalmazott – a vicc működési mechanizmusára vonatkozó – elvek a mémek esetében is azonosíthatók. Ilyen többek között a sűrítés, amely két eltérő eredetű tartalmat kapcsol össze. A másik fontos elv ugyanazon anyag többszöri felhasználása, vagyis ugyanazt a tartalmat használja fel újabb és újabb kontextusban, ami sokszorozza az értelmezést. A harmadik pedig az ehhez szorosan kapcsolódó kettős értelem, amely nélkül a nyelvi játékon alapuló humor nem tud működni.

A kutatás anyaga, módszere

■ Vizsgálatom a *Tanár úr mémem* Facebook-oldal karanténoktatáshoz kapcsolódó – 2020. március 13. és augusztus 31. között posztolt – mémjeire vonatkozik. Így tematikailag már szűkített, célzottan az oktatáshoz kapcsolódó, jól körülhatárolható korpust kaptam. Természetesen számos egyéb helyen is találkozhatunk oktatási témájú mémekkel, de szisztematikus gyűjtésük módszertanilag problematikusabb lett volna. A kijelölt időszakban megjelent, összesen 38 db mém vizsgálatához a tartalomelemzés módszerét használtam.

A *Tanár úr mémem* Facebook-oldalnak már a neve is sokatmondó. Az egyébként névtelen működtetője a Karinty-műre történő metaforikus utalással egyúttal az oldal identitását, küldetését is megjelöli, amit aztán névjegyében ki is fejt: egy tanár mindennapi örömei, fáradalmai, esetenként frusztrációi – hasonló cipőben járó tanároknak. Posztjaiban, amelyek szinte kizárólag mémek, oktatáspolitikai döntésekre, pedagógusok, diákok mindennapi élethelyzeteire, örömeire, problémáira reflektál. Az oldalnak közel 24 ezer követője van.

Eredmények

■ A vizsgált mémeket négy nagyobb tematikus csoportba tudtam sorolni, megalkotásukban pedig kétféle koncepció különíthető el: a mém alapja vagy egy festmény, vagy pedig egy ismert film szereplője, képkockája. Az alakzatok közül legtöbb esetben a metafora jelenik meg, olykor más alakzattal összefonódva, ezért elemzésemben ezen példák kiemelésére törekszem.

A festmények adott közéleti eseményre, oktatáspolitikai döntésre, járványügyi intézkedésre reflektáló érzés, gondolat vizuális megjelenítői a mémekben. Ennek felfedezése, tehát az esemény, valamint az általa kiváltott közreakció összekapcsolása a festményen megjelenő cselekvéssel, érzéssel, hangulattal a hasonlóságok megtalálására készítet, s a bennük lévő közös és eltérő vonások értelmezési lehetőségére hívja fel a figyelmet (Aczél 2012. 51.).

A vizsgált időszak első, március 13-án posztolt mémje utalás egyrészt az egyik legtöbbet hangoztatott járványügyi védekezésre (gyakori, alapos kézmosás), másrészt metaforikus utalás lehet akár a „mosom kezeimet” állandósult kifejezésre, így az operatív törzs délutáni sajtótájékoztatóján elhangzottakra is:

Ismerős: Mi van most nálatok a suliban?

Én:

1.

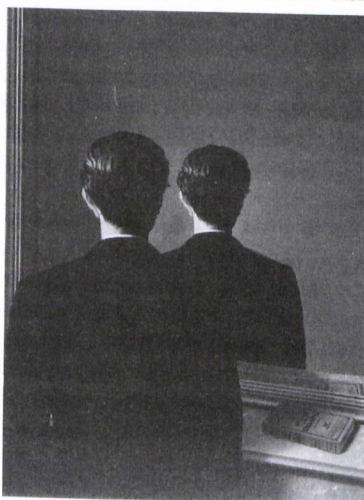
együtt a gyerekeket és a szülőket is. A digitális terek sokfélesége, az egységes, könnyen és teljeskörűen alkalmazható digitális keret hiánya, valamint a digitális kompetenciák kiegyenlítetlensége a nehézségeket csak fokozta. A tanárok tanácsstalanságát, a digitális alkalmazások sokfélesége miatti bizonytalanságot, küzdelmet jelenítik meg az első tematikus csoport mémjei:

Amikor próbálsz kiválasztani a neked legjobb digitális alkalmazást

2.

Amikor próbálsz online órát tartani, de valamit elszúrtál a kamerabeállításnál

3.

4.

„Tanítani fogunk a Facebookon, tanítani fogunk a Skype-on és a Google Classön, tanítani fogunk egyre növekvő erővel a Kahooton, megtanítjuk a diákjainkat, bármibe kerüljön, tanítani fogunk Youtube-on, tanítani fogunk a Redmentán és a LearningApps-en, tanítani fogunk a Quizzleten; sohasem adjuk meg magunkat”.

Winston Churchill, angol-történelem szakos tanár

5.

Pedagógus online

Pedagógus offline

6.

A 4. mémben a digitális felületek harca jelenik meg, kicsit felnagyítva, ezzel fokozva a küzdelem jelentőségét s a befogadóra tett hatást. Az elveszettség ironikus megjelenítése az 5. mém, ahol a humort, a befogadóra tett hatást szintén a hiperbola, valamint az ismétlés fokozza.

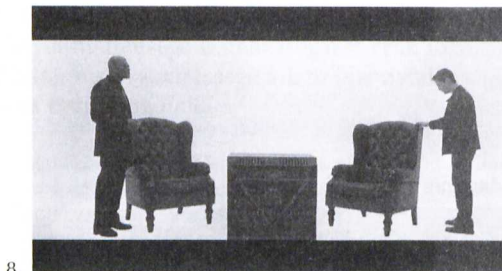
A szerkesztési eljárásában alkalmazzák egyrészt a helyettesítést (1., 2., 3., 4.), vagyis a kép vagy egy képi elem eltér a megszokottól, elvárttól, valamint az egymás mellé helyezést (6.), amikor a két kép együttes látványa a hasonlítás révén különbségek felfedezésére ösztönzi a befogadót, dinamizálja a reprezentációt (Aczél 2012. 52.). Az ezekhez kapcsolódó gondolati művelet tehát a szembeállítás, különbségtétel.

A következő mémek szintén a digitális térben való elveszettséget hangsúlyozzák, ezekben az esetekben azonban a mémalkotó az oktatási helyzetet egy ismert filmmel kapcsolja össze, a befogadónak tehát az értelmezéshez többlettudásra, a metaforikus utalás megértéséhez összetettebb háttérismeretekre van szüksége. Egy olyan tudáskeretre, amelynek elemei nyelviileg nincsenek kifejtve, s a beszédhelyzet ismeretéből sem következnek. Feltétlenül szüksége van tehát a tematikus kontextus (Tátrai 2004. 481.) ismeretére ahhoz, hogy tudja, felismerje, miről szól az adott megnyilatkozás, ezek a háttérismeretek pedig segítik abban, hogy megértse az üzenetet, s az humoros hatást váltson ki.

Amikor nekiállsz az első Youtube-videódnak.

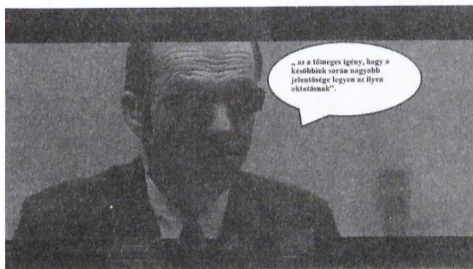
Amikor elkezded a digitális oktatást

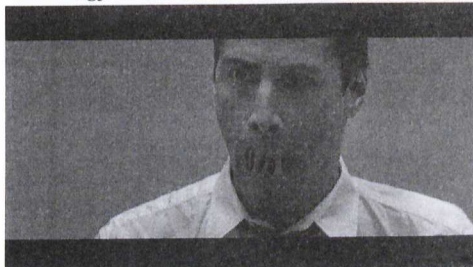
A 7. és 8. mém a tematikus kontextus ismeretének hiányában biztosan nem éri el célját, nem vált ki humoros hatást. Az első esetben (7.) a többletjelentés felfedezéséhez befogadónak ismernie kell *A király beszéde* című filmet, amelynek főszereplője – VI. György, a brit trón várományosa – fáradtságos munkával leküzdte dadogását, majd meggyőző rádióbeszédet intézett népéhez. A 8. mém (valamint a 9. is) a *Mátrix* című filmet idézi. Mint ismert, a film története szerint ez a világ csak átverés, egy összeesküvés része, amelynek megteremtői a mesterséges intelligenciájú gépek. A hatalom az ő kezükben van, és az emberek mind rabszolgák. A 9. és 10. mém esetében a verbális és vizuális tartalom együttesen lehetővé teszi a situációs kontextus azonosítását, ugyanakkor a humoros hatás a tematikus kontextus ismeretének hiányában elmarad.

A 10. mém – melynek alapja a *Sztálin halála* című, a Sztálin halála utáni hatalmi harcokat szatirikusan bemutató film (http://filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=13597)

Kásler:

Szülők, gyerekek, tanárok:

9.

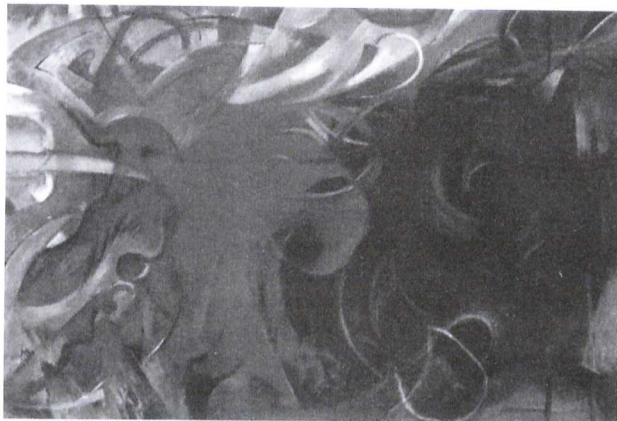
Amikor a kiselőadók közlik veled óra elején,
 hogy nem készültek.

10.

egyik képkockája – már az óraszervezés nehézségeinek ironikus megjelenítése. Az irónia értelmezése alapvetően kontextusfüggő: a situációra, cselekvésre, témára vonatkozó kontextuális ismeretek alkalmazásba vételét követeli meg. Ez esetben is lényeges egyrészt a film, másrészt pedig a tanulói bejelentés kommunikációs helyzetének, a helyzethez kapcsolódó diskurzus forgatókönyvének ismerete. Az irónia olyan csoportképző beszédaktus, amely növeli a szolidaritást, a csoport tagjainak összetartozását erősíti, a bizalmas viszony jelölője. Az üzenet megfogalmazója a bizalmas viszony kijelölésével bevonja a befogadót, cinkosságra szólítja. Megformálásában az elhagyás fontos szerepet játszik, a hiányzó elemek indukálnak ugyanis jelentéstételezést. A gondolati műveletek közül a keresést és az összevetést alkalmazza. Az irónia erőssége – Nemesi meglátása szerint (2009. 68.) – széles skálán mozog, melynek egyik – a pozitív – végpontja az ugratás, a másik – a negatív – a szarkazmus.

Az online óraszervezés nehézségei, a problémákhoz vezető technikai akadályok túlzott megjelenítése szintén gyakori a vizsgált filmekben:

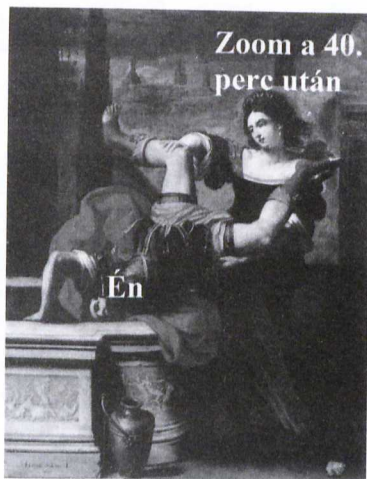
11.

Franz Marc *Harcoló alakok* című festményét kapcsolja az online órák tapasztalataival a szerző.

Amikor online óra közben megszakad a diákod internetkapcsolata

12.

13.

A napirend felborulása, azoknak a rítusoknak, mindennapi gyakorlatoknak a megváltozása, amelyek korábbi életünk átláthatóságát, biztonságát adták, szintén elbizonytalanodáshoz, motivációvesztéshez vezettek:

14.

Amikor ébredés után azon töprengsz, hogy fel kell-e kelned online órát tartani, mert hirtelen fogalmad sincs, milyen nap van.

Osztálykirándulás

Ahogy 2019-ben elképzelted:

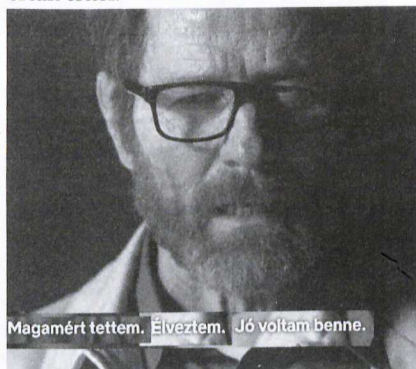

Ahogy 2020-ban megvalósult:

15.

Amikor a diákok megköszönik, amit értük tettél.

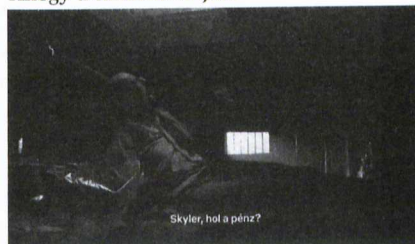
16.

100%-os béremelés

Ahogy a kormány látja:

Ahogy a tanárok látják:

Amikor a veszprémi tankerület kiosztja az ezer forintnyi jutalmat.

17.

18.

Merő László: „Ma egy paedagógus házaspár elmehet egyszer egy hónapban vacsorázni [...]”

Pedagógus házaspár:

19.

Akseli Gallen-Kallela: Alakuló értekezlet

20.

Amikor először találkozol az iskolarendőrrel

21.

Az ide sorolt mémek egy része szintén ismert filmre asszociál. Több mém visszatérő motívuma például a *Breaking Bad* (*Tótál szívás*) című, tizenkét Emmy-díjat nyert sorozat (a kiemelték között például 16., 18.). A film főszereplője kémianár, aki gyógyíthatatlan betegségéről tudomást szerezve elhatározza, hogy mindent megtesz annak érdekében, hogy családját anyagi biztonságban tudja. Ezért – törvényes lehetőséget nem látva – szövetkezik egykori diákjával, és droggyártásba kezdenek. A 17. és 19. mém metaforikus utalás a pedagógusbérek egymásnak ellentmondó megítélésére, a 16. mém jelentése pedig rámutat egyrészt arra a megkönnyebbülésre, amit a tanév végén érzett a pedagógus, másrészt pedig – a filmhez kapcsolódó háttértudás alapján – azokra a tanórán kívüli tevékenységekre, amelyeket belső motiváció ösztönöz. Megjelenik a mémeken továbbá a *Star*

Wars Leia hercegnője (21.), akinek a karaktere az elvárt tanári attitűdök megtestesítője, tehát egyszerre ambiciózus, kitartó, küzdeni képes, ugyanakkor a hozzá közelállókval szerető, gondoskodó. A kultikus filmek sorából nem maradhat ki a *Keresztapa* sem (16.), az ezt megidéző mém az anyagi elismerést állítja szembe a(z elvárt) hivatástudattal.

A 19. mém Mérő László nyilatkozatára (https://24.hu/belfold/2020/08/12/mero-laszlo-koronavirus-index-interju/?fbclid=IWAR1Kto3ZShsNnsKgRtOcxpfcf2YtLoQQ2cp_pCSEObIe88YO_tCXVSiQSE) adott ironikus válasz, és szintén az irónia jelenik meg a 20. mémben, amelynek eredeti címét (*Symposium*) cserélte a szerző. Az alakuló értekezlet kétféle értelmezési lehetősége válik így a humor forrásává. A metafora mellett itt is több esetben találkozunk más alakzattal, így például ellentéttel (15., 18., 19.) vagy ironiával (17., 19., 20.). Szerkesztési elvként megjelenik az egymás mellé helyezés, bizonyos esetekben (például 15.) két különböző kontextushoz tartozó képi elemet ötvözve a kontextusok konvergenciáját hozzák létre. Az egymás mellé helyezett képek együttes megjelenítésének célja a vizsgált esetekben a szembeállítás, az ellentétek érzékeltetése.

Összefoglalás

■ A mém a digitális kommunikáció népszerű üzenettípusa, sűrített információt hordoz, s görbe tükröként legfőbb célja a nevetetés. Munkámban annak vizsgálatára vállalkoztam, hogy az alakzatok a mémekben miként járulnak hozzá a humoros hatás eléréséhez, fokozásához. Kíváncsi voltam továbbá arra, hogy a mémek a humor segítségével mennyiben alkalmasak problémák, nehézségek azonosítására, feloldására. Elemzésem a *Tanár úr mémem* Facebook-oldalon közzétett mémekre vonatkozott. A korpusz így kisszámú elemet tartalmazott, de tematikailag már szűkített, jól körülhatárolható volt. A vizsgált mémek négy tematikus csoportba sorolhatók: a digitális tér sokfélesége; az online órák szervezésének nehézségei; a korábbi napirend, biztonságot adó ritusok megváltozása; illetve a tanári hivatás megítélése, a pedagógus tanórán kívüli feladatai.

A mémekben szereplő alakzatok a befogadó bevonódását fokozhatják azáltal, hogy asszociációra készítetnek, háttérismeretet mozgósítanak. A humoros alakzatok a figyelem megragadását, irányítását szolgálják, s alkalmasak a feszültségpontok azonosítására, feloldására is.

IRODALOM

- Aczél Petra: *Médiaretorika*. Magyar Mercurius, Bp., 2012.
- Balázs Géza: *A nyelvi humor antropológiája*. Századvég 2018. 1. sz. 57–75.
- Domonkos Ágnes: *Alakzat és pragmatika. Alakzat és retorika*. In: Szathmári István (szerk.): *Alakzatok. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2008.
- Domonkos Ágnes: *A pragmatika szerepe a retorikai-stilisztikai alakzatok értelmezésében*. In: Zimányi Árpád (szerk.): *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis XXXVI. Sectio Linguistica Hungarica*. Líceum Kiadó, Eger, 2009. 110–120.
- Dragon Zoltán: *A mémek ideológiája, avagy a fele sem tréfa*. e-nyelv.hu 2016. május. <http://e-nyelvmagazin.hu/2016/05/31/a-memek-ideologiaja-avagy-a-fele-sem-trefa>
- Glózer Rita: *A mémelmélet helye az újmédia kutatásában*. Apertúra 2016. ősz. <https://uj.apertura.hu/2016/osz/glozer-a-memelmelet-helye-az-ujmedia-kutatasaban>
- Hidasi Judit: *Miért nem nevetnek a vicceinken a japánok?* In: Daczi Margit - T. Litovkina Anna - Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor*. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2008. 51–62.
- Hidasi Judit: *A humor interkulturális vetületei*. Századvég 2018. 1. sz. 75–93.
- Istók Béla: *„Pofára esett, mint a zsíros kenyér”*. *A humor és az internetes mémek kapcsolata egy emlékezetes megmozdulás tükrében*. In: Novák Anikó (szerk.): *Kölcsönös átszövődések*. Külgazdasági és Külügyminisztérium, Bp., 2017. 164–184.
- Jenkins, Henry: *A Meme is a Terrible Thing to Waste: An Interview with Limor Shifman (Part One)*. 2014. <http://henryjenkins.org/2014/02/a-meme-is-a-terrible-thing-to-waste-an-interview-with-limor-shifman-part-one.html>
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *A humor a kulturális antropológiában*. 2007. http://real.mtak.hu/17583/2/a_humor_a_kulturalis_antropologiaban.pdf
- Lendvai Endre: *A vicc anatómiája és élettana*. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *Ezerarcú humor*. Tinta Kiadó, Bp., 2008. 231–239.
- Molnár György – Szűts Zoltán – Törtéti Telek Márta: *A mémek mint az internetes folklór részei*. Hungarológiai Közlemények 2017. 1. sz. 54–66.
- Nasinszky Dezső: *A humor kognitív nyelvészeti megközelítése*. In: Balázs Géza –

- Nemesi Attila László: *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Loisir Kiadó, Bp., 2009.
- Nemesi Attila László: *Nyelvészeti humorelméletek*. Századvég 2018. 1. sz. 41–57.
- Phillips, Barbara J. – McQuarrie, Edward F.: *Beyond Visual Metaphor: A New Typology of Visual Rhetoric in Advertising*. Marketing Theory 2004. 4. 1–2. 113–136.
- Pléh Csaba: *A gondolatok terjedési mechanizmusai: mémek vagy fertőzések*. Replika 2000. 40. sz. 165–185.
- Sandig, Barbara: *Tendenzen der linguistischen Stilforschung*. In: Stickel, Gerhard (Hg.): *Stilfragen*. Jahrbuch 1994 des Instituts für deutsche Sprache. Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1995. 27–61.
- Sebők Zoltán – Dr. Németh Gábor: *A mémek titokzatos élete*. Kalligram Kiadó, Bp., 2004.
- Séra László: *A nevetés és a humor pszichológiája*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980.
- Shifman, Limor: *Memes in Digital Culture*. The MIT Press, Cambridge–London, 2014.
- Sperber, Dan: *A kultúra magyarázata*. Osiris Kiadó, Bp., 2001.
- Szikszaíné Nagy Irma: *A kérdéialakzatok retorikája és stilsztikája*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2008. http://real-d.mtak.hu/265/1/Szikszaine_Nagy_Irma.pdf
- Szűts Zoltán: *A világháló metaforái. Bevezetés az új média művészetébe*. Osiris Kiadó, Bp., 2013.
- Tátrai Szilárd: *A kontextus fogalmáról*. Magyar Nyelvőr 2004. 4. sz. 479–494.
- Tolcsvai Nagy Gábor: *Az alakzatok kognitív nyelvészeti megalapozása*. In: Szathmári István (szerk.): *A retorikai-stilisztikai alakzatok világa*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XVIII. Tinta Kiadó, Bp., 2008. 172–179.
- Veszelszki Ágnes (szerk.): *Nyelv és kultúra. Kulturális nyelvészet*. Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Kht., Magyar Szemiotikai Társaság, PRAE.HU Kft., Palimpszeszt Kulturális Alapítvány, Bp., 2012. 119–123.
- Veszelszki Ágnes: *Humor a digitális kommunikációban: az internetes mémek*. In: Vargha Katalin – T. Litovkina Anna – Barta Zsuzsanna (szerk.): *Sokszínű humor*. A III Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai. Tinta Könyvkiadó - ELTE Bölcsészettudományi Kar - Magyar Szemiotikai Társaság, Bp., 2013. 11-25.
- Veszelszki Ágnes: *Konfliktuskezelés a közösségi médiában. Esettanulmány a Trollfoci vs. Notts County példáján*. Médiakutató 2015. 2. sz. 39–51. https://mediakutato.hu/cikk/2015_02_nyar/04_social_media_trollfoci_notts_county.pdf
- Veszelszki Ágnes: *„A komment teszi fel rá a koronát”*. *Humor és mémek a koronavírus idején*. e-nyelv.hu 2020. május <http://e-nyelvmagazin.hu/2020/05/18/koronamem>

